

Mintha azt üzenné, hogy végzetesen elveszítünk valamit, ha már a tömondatainkat is szilánkosra törjük. Hogy hétköznapi harcaink sokszor fület és lelket sértő hangjaira gyógyír a szép magyar vers. És hogy az emberi érzelmek zavarba ejtő sokfélesége megérdemli az igényes nyelvi kifejezést. Hogy van helye a „gyöngéd szó”-nak akkor is, ha mások „a hont ordítva szeretik”.

Arany Jánosnak nem kellett magaslatra állnia, sem nagyot kiáltania. Hangja ültő helyéből, az íróasztal mellől, a nagyszalontai házból, a nagykőrösi katedrálisból, a szerény akadémiai szobából, a Margitsziget fái alól is messzire hallatszott. S ha jól figyelünk, bizony hallatszik ma is.

A Múzeum körünte sétálva szobra csak röpké pillanatra tűnik elénk. Ha igazán látni akarjuk, arra időt kell szánnunk. Születésének 200. évfordulóján érdemes közelebb lépünk hozzá.

Mert közös jövőnk, a haza sorsa bizony nemcsak az anyagi jóléten, a gazdasági fejlődésen, a nemzeti összterméken, vagy látványos sikereinken múlik. Hanem azon is, hogy megbecsüljük-e nagyjaink teljesítményét, emlékezünk-e rájuk, és tanulunk-e tőlük? Megfogadjuk Arany János intését, hogy a „Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, / Ember lenni mindég, minden körülményben...”?

Használjuk-e anyanyelvünk árnyalatait, gazdag szókincsét? Olvasunk, mondunk, hallgatunk-e verseket, Arany költeményeit? Halljuk-e Edward király fakó lovának lépteit, és megrendülünk-e a vértanúk dalán? Felismerjük-e Toldi alakját, egyre több emberöltő messzeségében? Értjük-e, mit jelent az, kinek nyakán ül a bűja, s „*oldalát kikezdte annak sarkantyúja*”.

A választ Arany János adja meg!

„Félre, kishitűek, félre! nem vezett el –
Élni fog nyelvében, élni művészettel
Még soká e nemzet!”

Áder János
a Magyar Köztársaság elnöke

Arany János szalontai évtizedei

„Szülőhelyem Szalonta,
Nem szült engem szalonba,
Ezért vágyom naponta
Kunyhóba és vadonba.”

Honfíui érzéseit 1862-ben e tréfás jellegű anekdotával szedte rímbe. Hasonló érzelmi töltetű, lelkéből lelkezett felkiáltást nagykőrösi tanárként vetett papírra:

„Szalonta, vedd ez énekem,
Te a meleg szív vagy nekem.”

Kedvezőbb körülmények között talán egy bensőséges, meleg vallomás bontakozott volna ki e két felszisszenés folytatásaként. Hasonlóan torzóként maradt reánk az *Óhajtanék én..., Szülőhelyem, Az öreg házról, Vágytam Juliskám* című, kezdetű töredéke.

Ezt a gyakorta felcsillanó szülőföldhöz ragaszkodást még inkább értékelnünk kell, ha a *Toldi szerelme* egyik versszakában megörökített származási vallomására figyelünk fel:

„Zárt sisakon s pajzson kézbe ’kivont kardú
Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú.”

E sorokat az emlékmúzeumra rangosodott Csonkatorony bejárata fölött olvashatjuk. A töprengő természetű látogatóban ama kérdés vetődik fel, hogy miként lehetséges egyazon személynek két településről származnia?

A válaszáért a történelem egy bő évszázadával kell visszagyalogolnunk. Amikor, 1606-ban, Bocskai István fejedelem 300 hajdúja lakhelyének bérlő, majd rövidesen megvásárolja Szalontát, közöttük egyetlen Arany nevűt sem találunk. Sőt, a törökök elűzését követő hetekben sem, amikor pedig a környék életben maradt családjai a fegyveres hajdúk védelmében bízva a Köles-ér menti, jelentéktelen Szalontára telepedtek.

Ám a történelemben járatosak az akkori Kraszna vármegyében jócskán találkoznak velük. I. Rákóczi György, Erdély fejedelme a XVIII. század kezdetén ellentétbe került az osztrákokkal. Szavára e táj fegyverfogó férfiai, sorukban Arany nevezetűek is jelentkeztek katonai szolgálatra. Közülük vitézségé-

Arany János a nagyszalontai Csonkatorony bejárata fölött

(Stróbl Alajos és Szeszák Ferenc alkotása, 1907; Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

szívü szülők. Öregségük vigaszaként a tizedik, egyébként a második Jánoska, életben maradt. Az 55 éves apa titkolt reménye tápot kapott: kisfiából okos embert nevel, aki a Habsburgok, valamint az Esterházy nádor elorozta családi kiváltságot visszaperli. Már 3–4 éves korában a kemence hamujába rajzolt betűkkel írni tanította. Ezt a szüntelen olvasás követte. A mestergerendán nem maradt elolvasatlan könyv. Évtizedek múltán barátjának, Gyulai Pálnak a konyhójukban otthonos érzelmi életéről így számolt be: „*En valék öreg szüleim egyetlen reménye, vigasza. Szerettek is az öregség minden vonzalmával.*”

Kezdő irodalomtörténészként azon töprengtem el, ki és mikor figyelt fel Arany János másságára, a többségtől eltérő kiválóságára. A válasz egyszerű és vitathatatlan. Alig érte el a hatodik évét, amikor a templom női szakaszát, édesanyját odahagyva felszökött a karzatra, és az iskolások közé merészkedett. Az éneklést irányító preceptor arra figyelt fel, hogy egy ismeretlen kisgyerek a zsoltárból kikeresi a sorra kerülő éneket, és bátran fújja a többiekkel. Az istentisztelet végeztével bevitte az iskola rektorához, és megkérdezték: ki ő és miként tud iskolába járás híján olvasni? Ekkor elmondta, hogy még nem iskolás, de édesapjától megtanult írni és olvasni. Utóbbi be is bizonyította: olvasott, bibliai történeteket idézett, sőt a *Pater noster*t, s a *Credot* zengő latin nyelven mondta el. A rektornak sem kellett több! Beírta a tanulók közé, sőt, keze alá adott 20–30 nehézfejjű nebulót az alig 6 éves fiúcskának.

Arany János szülőházának kicsinyített mása a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumban (Szenkó Melinda felvétele)

vel, harctéri sikereivel Arany János és Péter emelkedett ki. Kettejüknek a fejedelem 1634. május 10-én nemeslevelet adományozott, amely minden pénz és szolgálati kötelezettségtől mentesítette őket. Két emberöltőnyi idő múltán őt Arany utód elhatározta, hogy a sovány földű Szilágynagyfaluból a bővebben termő szalontait művelik meg. Az is bennük élt, hogy csatlakoznak az itteniek mozgalmaéhoz, hajdú kiváltságait visszaszerzendő.

A fentiek ismeretében indokolt a kérdés: az említettek mikor jelentek meg az óhajtott településen. Levéltári névsor a bizonyíték: 1717-ben az adófizetők névsorában reájuk bukkanunk. A költővé nemesedett Arany János a fejedelmi kitüntetést szerző Péternek 5. vagy 6. leszármazottja.

E terjedelmes bevezető után ideje, hogy a cím megkívánta személyiség szalontai élete folyásáról, tevékenységéről, sikereiről és gondjairól szóljak.

Egy szalmával, gazzal fedett, Nagy-Kölesér utcai „*bogárhátú viskóban*” pillantotta meg Isten áldott napját. Édesapja, a vénlegénységet taposó György 28 évesen kérte feleségül Megyeri szomszéd 18 éves Sárrikáját. Kölcsönös tisztelet jellemezte házasságukból tíz utód származott. Az elsőt, egy leánykát – a helyi népi szokás szerint – Sárának keresztelték. Őt kilenc testvér követte, akik közül nyolc fiút – közöttük két Györgyöt – és egy leánykát hantoltak el a megtört

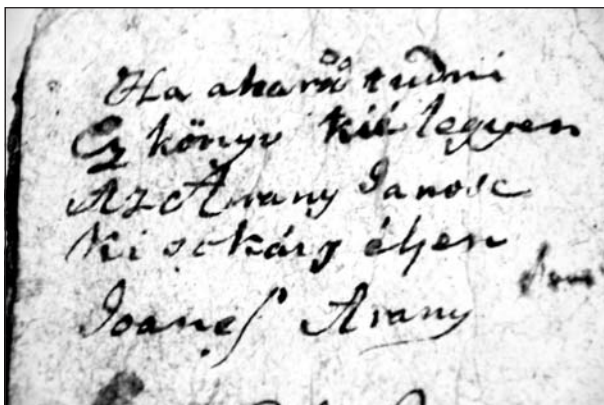
és egy leánykát hantoltak el a megtört

Az efféle külön megbízatás nem távozott el tőle, amíg az itteni schola reformata tizedik osztályát el nem végezte. Utána a debreceni Református Kollégiumban kívánta folytatni, de az ezzel járó költségeket a szegénységben tengődő szülők magukra nem vállalhatták. Ekkor a 14 éves diák a lelkészthől azt kérte, hogy a hátra

lévő két és fél éven át preceptorként, azaz némi fizetéssel járó segédtanítóként fejezhesse be a retorikai osztályt. Ezzel együtt járt az, hogy délelőtt és délután öt órán át oktatott egy alsóbb osztályban, míg ő hajnali 6 és 9 óra, valamint esti 7 és 8 óra között hallgatta rektorát.

1833 októberének végén szekér vitte őt és a múzeumban őrzött ládát az áhított főiskolába. A beöltözés és a könyvek ára megfosztotta kevés pénzétől, viszont pótlást hazulról nem várhatott. Miként segített magán?

Kisújszálláson 85 abecista tanuló-
nak hiányzott az első tanítója. Arany kollegista erről tudomást szerzett és 1834 áprilisában a rektornál jelentkezett. Szabad idejét műveltebbé válása érdekében bölcsen használta fel. Főnökének gazdag könyvtára rendelkezésére állott, miközben németül és franciául tanult, a zongorán pedig az akkordokat, s az összhangzatot gyakorolta.

A kilencéves Arany János első fennmaradt verse latin szótára belső oldalán

(MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár)

Eszendő múltán dicséretes buzgalommal, de sovány erszénnyel tért vissza alma materéhez. Tehetségére ekkor már tanárai is felfigyeltek, s az első félét követően az eminensek közé emelték. Ám ekkor a 19 éves ifjúban elfojtott vágyak lobbantak fel. Festő, majd szobrász kívánt lenni, ám végezetül színésznek szegődött. E hivatásnak Máramaroszigeten mondott búcsút, ami pedig így történt: új szövegét tanulandó az Iza folyó partjára sétált. Unalmában elszenderedett, és álmban halott édesanyja jelent meg. Tüstént útra kelt. Egy heti gyaloglás, szekerekre felkéredzkedés után hazaérkezett. A szeretett szülő még élt, ám betegen. Két hét múltán végső nyughelyére kísérték

A 19 éves ifjúra a megpróbáltatások sorozata várt. Gondoznia kellett vaksággal sújtott apját; ő maga is beteg volt. Köhögés kínozza. Tüdőbajra gyanakodott, ami eddig négy testvérét ragadta el. Szárazság tombolt, néhány lábasjóságuk elhullott. Mindezek ellenére szülővárosában kívánta hasznosítani magát. Ígéretesebb lehetőség híján a pedagógusi pályára gondolt, ahol már diákként kipróbálta készségét.

Balogh Péter esperes – mások rábeszélésére – az utóbbi években alkalmazott prorektori állásba nevezte ki. Nyolc órát igénybe vevő oktatói tevékenysége mellett a felnőtt lakosság nemes szórakoztatására is időt szakított. Az iskolások énekkarával sikert sikerre halmozott. Két ötfelvonásos drámát írt, s ezeket előadták. Ez idő tájt fedezte föl magának Shakespeare-t. Az angol nyelv ekkori idegensége miatt németből fordított le a két terjedelmes részt, amit helybeli műkedvelőkkel előadtak. Még a díszletfestést is magára vállalta.

A nevelést két és fél éven át szolgálta. Utána a pedagógusi fizetést elégtelennek ítélve lemondott, mivel a Szalontai járás főbírája írni állással bízta. Sajnos a főhivatalnok ezt nem teljesítette, más egyént nevezve ki. Megélhetési gondján a baráti érzelmeket tanúsító Rozvány család fogadta otthonába. Megbízta a serdülő korból éppen kilépett Betti tanításával.

Ittlétének két, személyét érintő eseményről adhatunk számot. Egész életét átfűző barátságot kötött a nála csupán két évvel fiatalabb György kezdő ügyvéddel. A másik pedig az, hogy a gyakorta idelátogató, félárva Ercsey Juliánával megismerkedett, majd beleszeretett. A közel két éven át tartó találkozásokat követően a 23 éves ifjú feleségként vitte magával a 21 éves leányt. A notariális quartély hivatalosan kijárt a tanácsháza új másodjegyzőjének. Itt született két gyermekük, Juliska és Laci.

Ugyancsak idevárták mindennapi ebédre a „kis jegyző” egykori debreceni osztálytársát, Szilágyi Istvánt, ekkori rektorunkat, a Kisfaludy Társaság tevékeny tagját, számtalan irodalmi pályázat győztesét. Biztatására a gazda sokat olvas, sőt, tollát is alkotásra serkenti. Ennek következményeként 1845 júliusa és novembere között megírta *Az elveszett alkotmány* című satirikus eposzt. Ezzel megnyerte a Társaság által kítűzött 25 aranyat, sőt mi több: költői tehetsége nyilvánvalóvá lett, s a magyar irodalmi életben reá váró vezető szerep. Az újabb pályatétel „*költői beszélyt*” kívánt „*valamely, a nép ajkán élő történeti személyről, népies formában és szellemben*”. Arany számára természetesnek tűnt, hogy Toldiról írjon, hiszen édesapjától, s az utcabeli idősektől megannyi történetet hallott az egykor itt lakó, nagy ere-

Az Arany és Petőfi találkozását megörökítő szobor a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumban (Puskás Sándor alkotása, Szenkó Melinda felvétele)

Ebből az anyagi bizonytalanságból egyik barátja és tisztelője, a Nagykőrösön tanárkodó Mentovich Ferenc azzal szabadította ki, hogy a gimnázium igazgatójánál kijárta: a nélkülözhető epikus poétát hívják meg az irodalmi katedrára. 1851 októberének végén a módfelett szeretett szülőföldtől elbúcsúztak. Családját és a legszükségesebb holmikat szekérre rakták, és három napi dőcögés után megérkeztek Nagykőrösre. Költőnket ismét a nevelői hivatás gyakorlása mentette ki anyagi gondjainak garmadájból.

Dánielisz Endre

Arany János Nagykőrösön

Képtelen fikció arra gondolni, hogy ha nem bukik el a forradalom, az 1848/49-es szabadságharc, akkor mi lett volna Arany Jánosból, illetve került volna-e Nagykőrösre, a református főgimnáziumba tanítani? Erre választ nem lehet adni, csupán a tényeket számba venni, amelyek a Nagykőrösre kerüléshez vezettek.

Aranyt az 1848-as forradalom Nagyszalontán érte, ahol a városi tanács hivatalában működött segédnótáriusként. Erről a munkájáról keveset tudni – bizonyára a tanácsi jegyzőkönyvek írásában, egyéb hivatali iratképzésben is jeleskedett, amelyek azonban az 1847-es nagy tűzvész során az enyészet martalékvá váltak –, viszont a fennmaradt dokumentumok bizonyossága szerint vásárok alkalmával marhalevelet (passzus) is kiállított.¹

Arany János hivatali munkája arra is bizonyosság, hogy szíven viselte a haza sorsát, a nemzeti közügyeket. Ezért is szánta rá magát arra, hogy az 1848-as országgyűlési követválasztáson induljon. A viszonylag ifjú – 29 éves – hivatalnoknak azonban csatlakoznia kellett reményeiben. A hivatali bürokrácia nem kedvezett számára. Nagyszalonta jelentős választási körzetnek számított ugyan, de Nagyvárad-

jú vitézről. Köztudott: ezzel nem csupán a 20 aranyra gyarapodott pályadíjat nyerte el, hanem a legkiválóbb magyar lírikus kiténtető barátságát is.

A „közönséges ember” kitört a hétköznapi korlátai közül. 1847 júniusának elején közel tíz napon át látta vendégül Petőfit, amit október végén Júlia fiatalasszony jelenlétével ismételték meg. Jövendő gyermekük keresztzüleinek az Arany házaspárt kérték fel. Az elfogadás bizonyosságként 1849 kezdetén Petőfiné három hónapot tölt Zoltánkájával Aranyéknál, noha az aljegyző hiányosan kapta meg fizetését.

A csödes Arany 1848-ban a maga módján állott ki a szabadság eszméi mellett. Másfél éven át a *Nép Barátjának* egyik szerkesztőjeként cikkeivel, verseivel támogatta Kossuth forradalmi nézeteit. Beleegyezett, hogy az első népképviselési választáskor őt jelöljék a Szalontai járás küldöttének. Sikertelensége a korabeli ellenzéki nemesek bűne. Az idősb férfiak honmentő alakulatába egyszerű nemzetőrként lépett be Aradot védve, ahol „*tenni kevés, de halni volt esély*”.

1849 májusában családja mindennapi kenyerét sem tudta biztosítani. Ezen változtatandó, állást kért a kormánytól. A Belügyminisztériumban fogalmazó lett. A világi fegyverletétel után a közeli Árpád faluban rejtőzött. Lakását, állását elveszítve a szolgabírószágon vállalt jelentéktelen állást, amit az osztrák párti magyar vezetők helytelenítettek. Tőlük szabadulandó Geszten elvállalta a Tisza család legfiatalabb tagjának, a beteg Domokosnak az oktatását.

¹ Ilyen dokumentumot láthatunk a nagykőrösi Arany János Múzeum „*Hej, Nagykőrös híres város...*” c. állandó kiállításában is. Vö. *Novák László* 1982a.